

koknak, újságíróknak, mindennapi nyelvhasználóknak egyaránt. Nem fognak csalódní, hiszen mindennapi helyesírási kérdéseikre találják meg benne a megfelelő választ.

Misad Katalin

Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken. Szerkesztette Néma Sándor. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2003.

Nagyon szép könyvet jelentetett meg 2003 őszén Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Nem is egyszerűen könyv ez, hanem album, 18–19. századi térképek albuma. A kiadvány a könyvek szokásos álló formátumától eltérően széles alakú, külső megjelenésében is némely nagy, 19. századi ország-leíró albumra, kép- és térképgyűjteményre emlékeztet. Igaz, a hagyománytisztélet mellett valószínűleg a célszerűség is ezt a széles alakot kívánta meg a tervezőktől, ebben tűntek leginkább elhelyezhetőnek a különböző méretű térképek és térképrészletek. A kiadvány műszaki, nyomdai kivitelezése, a mai technikai lehetőségek felhasználásával, kiváló minőségben készült, a címnegyed támogatókat felsoroló listájának biztonsága szerint egy egész város, Győr a szakterületen legjobb erőinek összefogásával.

A kötet közel száz színes kéziratos térképet tartalmaz – az eredetiek kisebbitett másolatát – az egykori Győr vármegye 18–19. századi településeiről. Az eredeti térképek a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának, a Győri Egyházmegyei Levéltár és a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárának gyűjteményeiben található. A válogatásba bekerültek legtöbbször községtérkép a település, a bel- és külterületek egészéről, vagy hártérkép a település teljes határáról, esetleg egy részéről (legelőről, győpről, pusztáról). Ezek mellett található a kötetben néhány beltelektérkép – Győr városáról 1793-ból és a 19. század közepéről, Ásvány (1880), Kóny (1867), Ravasz (1844), Szentiván (1845) beltelekeiről – és uradalomról, egyházi birtokról készült felmérés (a hédervári és rárói uradalom térképe 1815-

ből; a szentmártoni uradalom Szentmárton környéki birtokainak térképe 1818-ból, a Szentmártoni Főapátság Győr megyei uradalmának áttekintő térképe 1821-ből). Egy térképet közöl a gyűjtemény Győr és Moson megyéről is 1786-ból. S végül van benne egy a Rába Győr megyei folyását (1838), s egy, talán az egyik legérdekesebb, a Duna véneki szakaszán kikötött hajómalmokat és üres malomhelyeket ábrázoló rajzolat az 1832-es évből.

E térképek – amint Filep Antal bevezető tanulmányában többször is hangsúlyozza, a magyarországi műszaki gondolkodás, a mérnöki munka és tudás fontos és értékes emlékei – a mai szemlélő számára legelőször is vizuális élményt nyújtanak. Arányos, szép megkomponáltságukkal, részleteik finomságával, olykor bájos naivitásával (különösen a térképeket díszítő járulékos rajzok, ábrák megformáltságával) gyönyörködtetik az olvasót – köszönhetően a mai nyomdatechnika lehetőségeinek is, amelyek révén a mára legtöbbször megfakult eredeti mappák e másolatai újra élénk színekben, olvasható föliratokkal pompáznak a kötetben. Eredetileg legtöbbször birtokösszeírások, határviták, határhasználati módok kijelölése, elkülönülések, karaszteri felmérések, tagosítások alkalmával készültek. Céljuknak megfelelően olykor igen részletesen ábrázolják a terület térszíni viszonyait, vízállozatát vagy útvonalait, a határbeli építményeket, facsoportokat, a birtok határát jelző magányos fákat, kutakat, a beltelken a középületeket, az egyes portákat a rajtuk álló építményekkel. E sokféle célt szolgáló ábrázolásmódjaik révén váltak később, eredeti pályájuk befutása után, több tudományterület – mint a településtörténet, a néprajz, az agrártörténet, a botanika, a nyelvészet, vagy akár a legújabbban felfedezett s már értékes eredményeket felmutató történeti ökológia – fontos forrásává. A Győri Levéltár vállalkozásának jelentősége éppen ebben rejlik. Kiadásukkal oly módon teszi széles közönség számára hozzáférhetővé e térképeket, hogy közben – a nyomdai kivitelezés és a kísérő tudományos apparátus révén – forrásértéküket is megőrzi a szűkebb szakkutatások számára.

A térképek gyűjteményét leírásuk és egy bevezető tanulmányokból álló egység előzi

meg a könyvben. A térképleírások mintegy muzeológiai vagy könyvtári, levéltári leírókartonok kilenc pontba szedve tartalmazzák a legfontosabb adatokat az egyes térképekről és közlik a térképen található összes feliratot, szöveget. A kilenc pont alpontjaival együtt megadja a térkép levéltári jelzetét, méretét, anyagát, színezését, nyelvét, méretarányait, leírja a díszítettségét, állapotát, meghatározza a típusát (úrbéri, település-, város-, határelkülönözési, hajózási térkép stb.), megadja a címét, készítője nevét, készítése évét, felsorolja a rajta található útvonalakat, épületábrázolásokat, a hely-, hegy- és vízrajzi neveket, utcaneveket, dűlőneveket stb. –, közli az összes fő- és mellékszöveget eredeti nyelven és eredeti helyesírással.

E gazdag, teljességre és pontosságra törekvő apparátus szemlélése közben már csak azt sajnálja az elkényeztetett olvasó, hogy e nagy vállalkozás belső szakmai indítékairól, a közölt térképek válogatásának, a gyűjtemény összeállításának szempontjairól, avagy akár az eredeti térképek fellelhetősége felől semmi közelebbit nem tud meg a kötetből. (Az eredeti térképek gyűjteményi helyéről egyedül a levéltári jelzetek tájékoztatnak, amelyeket a térképleírások első pontjai tartalmaznak, és a térképek alatt is megtalálhatók. E jelzeteket is föльдő rövidítések jegyzékéből következtetheti ki a kíváncsi olvasó, hogy a kötetbe került térképek a megye három gyűjteményéből valók.) A térképek leírásának módjáról és szempontjairól ugyancsak szívesen olvasnánk esetleg valamivel többet, mint a leírás pontjainak feloldását adó (szó)jegyzék. S végül a kötet használatát segítő eligazító útmutató elmaradása is némi hiányérzetet kelt. A szerkesztői előszó, a *Lectori salutem!* e tekintetben a tartalomjegyzékhez irányítja az olvasót, amit azonban több szempontból sem tarthatunk szerencsés ajánlatnak. A térképgyűjtemény, s így a hozzá tartozó térképleírások fejezete is az egykori, 19. századi járások szerint csoportosítva közli az egyes térképeket, s csak ezen belül van ábécérend. Feltehetően kevés olyan olvasója lesz azonban a kötetnek, aki a 19. századi járáshatárokat, illetve a települések 19. századi közigazgatási hovatartozását illetően megbízhatóan pontos

ismeretekkel rendelkezne. Így aki az egyes térképek részleteiben is szeretne elmerülni, és ebbéli foglalatossága közben szívesen támaszkodna a térképleírások adta információkra, az a kötetben való állandó ide-oda lapozgatásra, keresgélésre kényszerül. Ugyanis a térképeknek és a térképleírásoknak nincs sorszámozásuk, az adott térképre vonatkozó leírás (vagy fordítva: a leíráshoz tartozó térkép) megtalálását gyakorlatilag semmi sem segíti a kötetben, sem sorszámozás, sem ábécérend. Legcélszerűbb talán, ha az olvasó a kötet közepén levő helynévmutató segítségével tájékozódik, ennek alapján keresi meg az összetartozó párokat a könyvben. Ha a szerkesztői ajánlás szerint a tartalomtól próbálná megtenni ugyanezt, sokkal nehezebb dolga lenne a járások szerint való csoportosítás nehézségei miatt.

A sorszámozás hiánya olykor a bevezető tanulmányokban való elmélyedést is megzavarja. Hivatkozásaik során ugyanis a szerzők – sorszám hiányában – az egyes térképek levéltári jelzeteire utalnak. E bonyolult jelzetek alapján megtalálni a kötetben a szóban forgó térképet viszont időigényes s az olvasásból kiközlentető vállalkozás.

Összesen hat tanulmányt olvashatunk a kötet bevezető, első részében. Göcsei Imre dolgozata a térképezés általános történetét foglalja össze röviden, s ebbe a képbe helyezi el Magyarország területének felméréseit az ókori térképezéstől kezdve a császári és királyi, majd állami rendeletek nyomán indult nagy vállalkozásokig, esetenként a földmérők, hadmérnökök egyes nevezetes kartográfiai munkáit is részletesebben bemutatva. Unti Mária a földrajzi névkutatás szempontjából veszi vizsgálat alá a 18. század elejétől a következő két évszázad folyamán készült úrbéri térképek tanulságait. Az elemzésbe néhány Győr környéki falu – Gönyű, Gyórszentiván, Bónyréталap és Szap – külterületi neveit vonja be, s ezeknek a földrajzi, ökológiai, birtokhasználati s egyéb átalakulások hatására történt változásait vizsgálja, mintegy másfél évszázad folyamán. Filep Antal szinte monografikus igényű tanulmánya néprajzi, tájtörténeti, agrártörténeti és főleg a környezeti kultúra átalakulásai szempontból elemzi Győr megye településeinek 18–19. századi kézíratos térképeit. Járá-

sonként, azon belül kistájanként csoportosítva mutatja be a kötetbe került térképeket. E bemutatásokon keresztül – miközben a térképeknek az értő szem számára sokat mondó adatait nagy terepismeretének és a szakirodalom s főleg saját néprajzi gyűjtéseinek adataival, eredményeivel is bőven kiegészíti – a tájnak mintegy néprajzi leírását is megadja a szerző. Néma Sándor dolgozatában Győr megye településhálózatának törökkori átalakulásával, a települések pusztulásának mértékével foglalkozik korábbi szakmunkákra és saját levéltári kutatásaira támaszkodva. Forrásai elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a nemesi közgyűlések jegyzőkönyvei és az adóösszeírások. Főleg ezek leírásaiból, illetve az egyes településeken összeírt porták és adózó családfók számának változásaiból következett a települések életének folytonosságára, avagy a pusztásodás mértékére a megyében, s mindezt kiegészíti a térképek beszédes adataival. Nemeséri Lilla a megye vízjárta területeinek jellegzetes életmódjához szorosan hozzátartozó építményekkel, a 18–19. században a Dunán nagy számban, de a Rábán és Rábcán is működő hajómalmokkal, ezek típusaival, üzemelésük módjaival, a molnárcéhekkel és rendszabályaikkal foglalkozik. Forrásai közt ugyancsak kitűnően hasznosítja az egyes településekről, illetve Duna-szakaszokról készült térképeket. S végül Tanai Péter egyetlen település, Nyúl község térképein illusztrálja a mai számítógépes technika nyújtotta lehetőségeket a térképek elemzése során.

A tanulmányfűzér – miközben bemutatja Győr megye korabeli kéziratos térképeit – összességében nagyvonalú, ugyanakkor sok apró részletre is kiterjedő áttekintést ad a törökkori és az azt követező két évszázad táji, településtörténeti, ökológiai átalakulásairól, a népélet változásairól a megyében.

A térképek nemcsak a természetföldrajzi eltéréseket tükrözik Győr megye három nagy tájegysége, a Tóköz, a Szigetköz és a Csilizköz vízjárta területei, a keleti, Pusztai járás kiterjedt pusztái, „száraz vidékei” és a Sokoróalja dombvidékei közt, hanem az ezzel legtöbbször szorosan összefüggő kulturális különbségek, a megye keleti és nyugati részeinek eltérő történelmi fejlődése is jól leolvasható róluk. Míg a Rábán és a Dunán

túl fekvő részek nem tartoztak a török hódoltságához, a keleti rész hosszú évtizedeken keresztül hadműveletek színhelye volt, s középkori településhálózata elpusztult. A pusztaságok helyén később uradalmi majorkák, majd 1945 után állami gazdaságok alakultak. A Csilizköz településeit ugyanakkor a vízjárások szeszélyessége és az árvizek kényszerítették olykor akár helyváltoztatásra is. Az áradások ismétlődéseit, avagy az árvízvédelem munkálatainak részleteit (pl. a folyó vízszintjének szabályozását) jól dokumentálják Balony, Kulcsod és Szap térképei.

Hogy a vizekkel és vízjárásokkal mennyire megtanult együtt élni a korábbi évszázadok embere, s hogy ezeknek mennyire nem volt elválasztó szerepük a tájak együttélésében, arra legjobb példák éppen a csilizközi falvak, amelyek bár a Duna bal partján fekszenek, 1914-ig mégis Győr megyéhez és Győr vonzáskörébe tartoztak. A tájak természetes együttélését, a táji adottságokat hosszú évszázadokon át respekáló közigazgatás határait az első világháború után a politikai akarat egyetlen tollvonással áthúzta. Ezzel a Csilizköz mai divatos szóval kistérségi kapcsolatainak évszázados fejlődése megszakadt. Falvai Csehszlovákiához, a Komáromi járáshoz kerültek.

Győr megye 18–19. századi kéziratos térképei, a térképek jelzései például a birtokhatárokról, az utakról, révátkelőhelyekről, kompokról, e kartográfiai alkotások jelen válogatása és az őket bemutató és elemző dolgozatok – az ilyen erőszakos átalakításokkal szemben – a természetes és hosszú távú folyamatok erejéről és szívósságáról tanúszkodnak, ezt bizonyítják, s az ökológia és a társadalom fejlődésének összefüggéseire, szempontjainak célszerű méltánylására hívják fel a mai olvasó figyelmét.

Kocsis Aranka